

ВИЗАНТИЈА – НАРОД И ДРЖАВА У ДЕЛУ
RAZGOVOR UGODNI NARODA SLOVINSKOGA
АНДРИЈЕ КАЧИЋА МИОШИЋА

Андрија Качић Миошић у више погледа представља занимљиву личност јужнословенске културне прошлости. Пореклом из околине Макарске живео је и стварао (1704 – 1760) на граничном хрватско - српском етничком простору. Разлику између ова два народа и њихову прошлост добро је примећивао, али је није истицао. Насупрот томе, у складу са духом XVIII века и он је у својим делима наглашавао „словинство“, тако да је историју појединих народа уклапао у приказе прошлости шире словенске заједнице.¹ Иако је разоткривање богате и славне, али тада слабо познате, народне прошлости био његов основни задатак, видећемо да су га у остваривању тог циља сметале многе објективне и субјективне околности. И поред тога, Качићево стваралаштво одликује посебан квалитет. Његови списи били су намењени простом народу и да би му приближио властито богато искуство са пуно успеха користио је начин изражавања који је народу био ближи. Највећи простор два издања *Razgovora ugodnih* (из 1756. г. и знатно проширеном издању из 1759. г.) заузимају стихови испевани по угледу на народни десетерац.² Са друге стране, *Korabljica* садржи прошлост човечанства од постанка света до 1760. г. која је такође

¹ И у два претходна века на источном Јадрану „словинство“ је било доминантни стваралачки мотив већине тамошњих историчара. в. Ф. Баришић, *Византијски извори у далматинској историографији XVI и XVII века*, Зборник радова Византолошког института 38 (= ЗРВИ) 7 (1961), 227-257; М. Павић, *Историја српске књижевности барокног доба*, Београд 1970, 329-331; Р. Михаљчић, *Словинство Андрије Качића Миошића*, Споменица Милана Васића, Академија наука и умјетности Републике Српске, Споменица, књ. II, Бања Лука 2005, 247-267.

² *Djela Andrije Kačića Miošića*, књига прва, *Razgovor ugodni* (=RU I, RU II), Zagreb 1964 (Т. Матић). Приређивач овог издања написао је и овом приликом коришћен увод насловљен: *Život i književni rad Andrije Kačića Miošića*, стр. V-LV. Занимање за народно усмено стваралаштво међу образованим круговима на словенском југу по карактеру самог интересовања дели се на два периода, при чему се тренутак Фортисовог објављивања песме *Хасанагиница*, односно 1774 г., обично сматра међником. Имајући на уму тај критеријум Качићев рад припада првом, али истовремено својим последицама свакако чини неизоставни део другог раздобља. в. М. Павић, *н. д.*, 417-437.

изложена на народном језику и у прози. Стога је са пуним правом називан првим пучким, односно народним писцем.³

Можда је просветитељски аспект наведених дела и најзначајнији. Убрзо по објављивању *Razgovora ugodnih*, та књига, прозвана просто „Пјесмарица“, доживела је изузетну популарност међу сточарима и земљоделцима у јадранском приморју. Временом се географски круг распрострањава Качићевог дела додатно ширио. Томе су несумњиво много допринела и многа накнадна латинична и ћирилична издања, делимична или потпуна, као и преводи, преписи и обраде које су настале у другој половини XVIII и током XIX в.⁴ О степену прихваћености овог дела најбоље говори то да су неке песме напустиле писану форму и заживеле у народу.⁵ У таквим околностима оно је међу јужним Словенима знатно утицало на стварање представа о прошлости Балканског полуострва, све док га убрзаним развојем научне критике током XIX и XX в. нису потиснули други историографски радови.⁶

У намери да прикаже прошлост свих јужнословенских народа, од најстаријих времена до свога доба, аутор *Razgovora ugodnih* на многим је местима свог обимног рада морао да пише о прошлости Византије. Тако је једна песма насловљена са „Pisma od Basilija cesara“ и садржи занимљив опис епизоде борбе царства против Бугара, али суштински припада циклусу посвећеном прошлости овог словенског народа.⁷ Његово интересовање за ову тему, у ствари, прелази оквире узгредног писања о дуготрајним и разноврсним односима између појединих словенских народа и држава са Византијом. Обимни екскурси посвећени су неким од кључних догађаја из прошлости Византије, али истовремено и људске цивилизације. Побожна делатност Јелене, мајке Константина Великог, није суштински разлог што јој је Андрија Качић посветио једну песму. Насловљена је са „Versi cesara Konstantina Velikoga i његове мајке Križarice“ и у њој се позива на ауторитет Томка Мрнавића, Баронија, Ферарија, Корнелија и Грасија. Осим тога, уз њу је приложио додатно објашњење где се наводи да је извор ове песме дело модрушког епископа Simeona Benigni-ја. Он је 1513. г. на Латеранском концилу у време Лава X одржао говор о св. Јелени којом приликом је доказивао њено порекло са острва Брача.⁸ Исти ставови

³ *Djela Andrije Kačića Miošića*, књига друга, Korablja, Zagreb 1964 (Т. Матић).

⁴ <http://www.sss-makarska.hr/velikani/kacic/index.htm> \19\ 06\ 2006.

⁵ Ј. Шетка, *Fra Andrija Kačić Miošić i narodna pjesma*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, knj. 38, Zagreb 1954, 41-63.

⁶ О особинама српске историографије у XIX в. S. Ćirković, *Prelomno razdoblje srpske historiografije*, Vojnoistorijski glasnik 1-2 (1994), 277-287; Исти, *Дилемант у развоју српске историографије*, Зборник радова научног скупа „Браћа Руvaraц у српској историографији и култури“, Сремска Митровица 18-20. септембар 1996, Нови Сад – Сремска Митровица 1997, 21-27; Исти, *Јављање „критичке историографије“ на Великој школи и Универзитету*, Универзитет у Београду 1838-1988, Београд 1988, 645-654.

⁷ RU II, 224-225. Песме о Бугарима у: *Isto*, 214-232. Приказ битке код Спархеја из 996. г. у С. Пириватрић, *Самуилова држава*, Београд 1998, 103-104.

⁸ RU II, 127-129. Занимљиво је да у песми налазимо стихове: „Sveta Jela brez prestanka / svoje tilo pedipsaše, [...]“ в. *Isto*, 127. (у овом раду знак / је коришћен да

сажето су поновљени на још једном месту у прозном облику.⁹ На њеног сина и оснивача Новог Рима односи се такође једна кратка белешка.¹⁰ За откривање Качићевих мотива битно је и то што су занимљиви описи те две знамените личности и догађаја везаних за њих сврстани у део текста где су приказани остали славни владари, светитељи и папе који су наводно били словенског рода.

Од свих догађаја везаних за прошлост Византије најподробније је приказан коначни пад Цариграда. Овој скупини у другом издању припадају три разговора и три песме, с тим да је уз прву додато и краће виђење узрока пропасти царства.¹¹ Качићево трајно опредељење да не подреди историјску истину уметничкој лепоти долази до изражаја и у додатку уз „Pisma druga od Jure Kastriotića” где пружа објашњење зашто у песми спомиње Цариград, иако је у време опеваних догађаја престоница младе турске државе била у Једрену (Адријанопољу).¹² Занимљиво је да је и поред оваквог настојања његов песнички опис пропасти Византије средином XIX в. у неким италијанским научним круговима био изузетно цењен због високих естетских вредности. Франческо Кузани је у књизи *La Dalmazia, le isole Jonie e la Grecia* у италијанском преводу објавио три песме, од којих две говоре о последњим данима Византије. Њих је због живописности слика и песничке осећајности сматрао најлепшим од свих песама ове збирке.¹³

Опширности излагања о источном царству додатно су допринели и Качићеви покушаји да пружи дубље објашњење узрока и историјску позадину његовог пада. Оптерећен верским католичким заносом далматински фрањевац се, не само у горе споменутом циклусу већ и у склопу описивања неких других значајних догађаја, небираним речима окупио на цариградског партијарха Фотија и остале великодостојнике источне цркве и владаре који су допринели коначном раздвајању цркава.¹⁴ Једнострано су приказани и догађаји који су довели до склапања Фирентинске уније 1439. г., као и разлози зашто овај верско-политички чин није испунио

означи нови стих, а знак // нову строфу). У још једном случају овај глагол има значење казнити: „Buduć došlo vrijeme od Boga zabilježeno, / à koje odredio biše pedipsati holost grčku, [...]” в. *Isto*, 336. О преношењу грчке речи παιδεύειν, аорист ἐπαίδευσα у говор Срба у средњем веку и њеном значењу у Далмацији у XVIII-XIX веку. в. А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354. године*, Београд 1980, 180-181.

⁹ RU II, 122.

¹⁰ *Isto*, 118.

¹¹ *Isto*, 336-356. Сам Качић наводи да му је као извор служила дела Флоријана Кампија и Сагрета.

¹² RU I, 14. Међутим у песми „Slidi pisma od ovoga boja” која садржи опис догађаја из 1443. г. Качић меша ова два града. в. RU II, 242-246.

¹³ *La presa di Constantinopoli* („Pjesma od uzetja carigradskoga”) и *Lamento della vedova di Constantino II* („Pisma druga od Carigrada”). в. Т. Матић, *n. d.*, XXXVI.

¹⁴ „Svoju oblast Savi pokloniše / i državu srbsku podložiše, / da obraća i kara grišnike, / focijane i sve nevirnike.” в. RU II, 131. „Ovi naslidnici Focija nevirnoga učiniše, što jim ñiov kràl naredi [...]” в. *Isto*, 154. уп. Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1993², 520-522.

очекивања актера.¹⁵ На једном месту повезује пропаст Византије са крајем средњовековне Босне.¹⁶ И више од тога, Качић коначној пропасти те државе даје шири значај, што се види из речи: „Ne razumim ja, moj blagodarni štioče rišćanine, zlo govoriti od rišćanâ, koji su od našega mnogočasnoga i slavnoga jezika i naroda [...], nego mrzim na oholost grčku, koja bi uzrok od nesklada među bratjom, od izgubljenja carstva niova, još i od svi banovina slovinski, koje jèchè pod teškim jarmom turskim [...]”.¹⁷ Запажено је да се ово схватање одразило на структуру *Razgovora ugodnih*, јер са 1453. г. Качић завршава први циклус певања у којем је описана древна словенска прошлост. У другом, нешто опширнијем делу, следе песме и текстови о вишевековној борби хришћана против Турака на јужнословенским крајинама.¹⁸

Без обзира на велику популарност овог дела у народу и његовог знатног утицаја на све шири круг учених људи, припадника јужнословенских народа, приметно је да су бројни поштоваоци Качићевог стваралаштва користили чињеницу да оно обухвата велики број разнородних тема и мотива, живописних догађаја и упечатљивих историјских или имагинарних ликова. То им је омогућавало да у складу са тренутним околностима усредсреде пажњу на ужи круг Качићевог излагања. Тако је борба против Турака све до њиховог протеривања са већег дела Балкана била увек актуелна тема. То је, између осталог, навело издаваче песмарица штампаних ћирилицом средином XIX в. да издвоје само оне песме које су се односиле на херојску и победоносну борбу Ђурђа Кастриота Скендербега.¹⁹ Изгледа да су овим путем оне доспеле до североисточне Македоније.²⁰ Поред тога, неке су садржавале опште хришћанске и митолошке мотиве и због тога биле лако прихваћене у народу.²¹ Тек посредно, у склопу приповедања о неком народном јунаку, прошлост Византије добијала је на значају. Тако је извесно време сматрано да је до новог века у народу Херцеговине било очувано древно певање о Бодиновом византијском ропству. Накнадно је

¹⁵ „Pisma svrhu knige, [...]”. RU II, 342-348. уп. Г. Острогорски, *н. д.*, 77-79, 83-96. О Качићевом верском ставу в. Р. Михаљчић, *н. д.*, 262-264.

¹⁶ У „Pismo od Stipana Tomaševića oliti Kristića [...]” читамо: „Muña siva od sunca istoka, ne da meni otvoriti oka, leti zmaje od istočni strana, / udariće na kraja Stipana. // Što se vedro nebo pomutilo / ter je svoje lice izgubilo, onò plače sva zemljica grčka, / vojska ju je pritisnula turska. // Što l' je žarko sunce pomračilo, / onò care osvoji Carigad / i pogubi grčkoga cesara, / od istočni strana gospodara [...]”. в. RU II, 211.

¹⁷ *Isto*, 348. уп. Р. Михаљчић, *н. д.*, 262.

¹⁸ J. Šetka, *н. д.*, 5-6.

¹⁹ Види нап. 4 овог рада.

²⁰ Н. Polenaković, *Kačićeve pesme u Makedoniji*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, knj. 38, Zagreb 1954, 261-273.

²¹ Д. Вуксан, *Качићева песмарица у Метохији*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 10, Београд 1930, 93; Р. Ђорђевић, *Качићева песмарица у Метохији*, на истом месту, 246-252; Б. Ковачевић, *Качић у Поморављу 1828*, на истом месту, 252-254.

усвојено прихватљивије становиште да је и оно преузето из Качићеве збирке.²²

У време настанка *Razgovora ugodnih* и касније за Србе и Хрвате односи са Грцима, као јединим народом који је у новом веку баштинио тековине тог дуготрајног и мултиетничког царства, нису били у средишту пажње.²³ Са друге стране, бугарски монаси са Свете Горе су код Качића нашли погодан историографски материјал који се поклапао са потребама бугарског националног препорода. Постепено се јављају идеје да на путу еманципације тог народа подједнако стоји турска световна власт, али и грчка духовна превласт. Друго издање „Пјесмарице“ је пре 1761. г., највероватније у виду ћириличног преписа, доспело на Атос. Убрзо је на Светој Гори аноним искористио за обликовање тзв. Зографске историје. Не само да је код Качића прошлост Бугара опширно приказана, већ је ствараоцу овог раног бугарског историографског текста одговарала и отворена антигурска, и што је за нашу тему нарочито важно, Качићева антигрчка оријентација. Она долази до пуног изражаја и у основном тексту, а нарочито у некој врсти програмског увода, дела *Славянобългарская Историја* коју је јеромонах Пајсије 1762. г. саставио у Хиландару делимично и на основу рада истог анонима.²⁴ Овакво гледиште је у *Разговорима угодним*, као што смо у досадашњем тексту нагласили, више пута нескривено исказано, али је можда најпластичније изражено речима: „U svakò vtime Grci latinski neprijatelji bihu, ma nigda veće što ù vtime ñiova skončāñā.“²⁵

Наведено опредељење читалаца и познавалаца Качићевих књига свакако је доприносило да прошлост Византије не буде увек у средишту њихове пажње. Ипак, несумњиво су два Качићева, као и потоња бројна издања *Razgovora ugodnih*, између осталог, послужила и као преносиоци разноврсних података о прошлости хиљадугодишњег царства из древних историјских текстова, односно до тада написаних западних историја које је Качић претежно користио. Да споменемо још да је за време Првог устанка Вук Караџић располагао неким латиничним издањем ове књиге из којег је, ако је било потпуно, свакако могао да се обавести и о прошлости Византије.²⁶

²² Ј. Šetka, *n. d.*, 49. Основни извор: *Летопис попа Дукљанина*, Београд – Загреб 1928, 357-360 (приредио Ф. Шишић).

²³ Уосталом, у односу на остале словенске народе, средњовековна прошлост Хрвата најсажетије је представљена. Види главе: „*Slide dogadjaji posli porođeñā Isusova*“ и „*Slidi kratko govoreñe od poglavica hrvatski oliti krañskih*“. в. RU II, 110-118, 232-234. уп. Р. Михалчић, *n. d.*, 265-266.

²⁴ Т. Matic, *n. d.*, XXXI- XXXII; Јо. Трифонов, *Зографската българска Историја* (Списание на Българската академия на наукит и изкуствата), книга LX, София 1940, 1-66. И овај аутор је приметио антигрчку тенденцију Качићевог излагања. в. *Исто*, 7.

²⁵ RU II, 338. Такође: „Holost grčka ne kti se smiriti, [...]“ в. *Isto*, 341. „[...] jer ste Bogu puno dodijali / i Latine teško izvarali. / Duha svetog ù vami nejmade, vaļa da vam i Carigrad pade.“ в. *Isto*, 343. „Ah, moj Bože, goleme žalosti, / teške su ti grčke oholosti!“ в. *Isto*, 353. „Istina je, to i dite znade: / oholost je tebe (Цариград п. а.) pokvarila / i nevinost na zemļu bacila.“ в. *Isto*, 355.

²⁶ Ст. Новаковић, *Откуд су постале гдекоје народне песме. II Качић у устима гуслара у Србији*, Наставник III, Београд 1892, 269.

Претходним разматрањем у ствари смо начели проучавање прве теме из наслова овог малог прилога. Када говори о етничком називу поданика државе који ми данас називамо Византијом, Качић је доследан и увек користи израз Грци.²⁷ То сматрамо наговештајем да је и Качић, као већина западњака, негирао универзални карактер Византије и сматрао је само грчком националном државом.²⁸ Не треба заборавити да је надарени песник из Далмације знао још и за одавно ишчезло и географски удаљено Трапезунтско,²⁹ али и тадашње Немачко царство. Ово последње му је због оданости католичкој цркви морало бити и ближе и драже.³⁰ Свакако, не треба одбацити могућност да се једноставно повео за изворима које је користио.³¹

Други посебан предмет нашег интересовања представља назив византијске државе и њено територијално пространство. Као што се и може претпоставити, Андрија Качић користи различите облике. Њих можемо поделити у три групе, при чему прве две у ствари имају само по један облик. Разлог за овакво издвајање и посебно представљање налазимо у њиховом занимљивом пореклу.

У великом броју случајева, у стиху и у прози, Качић користи појам Романија. Због честе употребе у разнородним изворима у великом временском распону овај термин није могао да остане незанимљив модерној историјској науци. Након опсежних истраживања утврђено је да је коришћен у говорном латинском језику вероватно још током IV или V в. после Христа. Установљене су и три етапе његовог географског ширења које се поклапају са временом промене његовог значаја. Суштину свих тумачења дефинисао је Љубомир Максимовић речима: „[...] овај израз ретко се односи на државу као правну институцију. Његову садржину сачињавају географски и културни моменат, каткад и етнички. У њега су укључене све земље којима је Цариград довољно дуго господарио и ударио

²⁷ „[...] po naredbi pape velikoga, / svega svita oca duhovnoga, / kome Grci podložni bijahu, / za glavara tadà poznavahu.” в. RU II, 131. Други бројни примери наведени су у овом тексту.

²⁸ Љ. Максимовић, *Значење речи Грк и Јелин у српским средњовековним изворима*, ЗРВИ 38 (1999-2000), 217. //

²⁹ У делу насловљеном са: „*Slide knezovi i vlastela naroda slovinskoga*“ преноси део лажног родослова Охмућевића у којем се каже да су се женске чланице ове породице удавале: „[...] za kralje i cesare carigradske i trapescunske u kuću Kompenovu.“ в. RU II, 389.

³⁰ „*Pisma od testamenta Karla cesara.*“ в. RU I, 69-70; RU II, 606-607. уп. нап. 94 овог текста.

³¹ Тако се у Летопису попа Дукљанина увек се користи облик Грк, што је истоветно термину ρομάϊος. в. Љ. Максимовић, *н. д.*, 217. Качић је међу својим изворима набројао Doglioni-ово дело *Anfiteatro di Europa*, делимично зависно од Орбиновог рада *Il regno degli Sclavi*. Изнете су снажне претпоставке да је Качић вероватно због политичке мимикрије у списку извора избегао да спомене последњег аутора. в. Š. Urlić, *Kačićevi izvori za povijest Slovincu*, Srđ, 1907, 1014-1019; Т. Matic, *н. д.*, 17; Р. Михаљчић, *н. д.*, 254-256. Зависност Качићевог певања од Орбина или Јакова Лукаревића је постало несумњиво након рада М. Динић, *Урица „од Срима баница“*, Годишњак Историјског друштва у Новом Саду 5 (1932), 63-65. уп. Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, Београд 1968, 300 (С. Ћирковић); Ф. Баришић, *н. д.*, 326 нап. 20.

им у тој мери свој печат, да су традиционално сматране византијским.³² Полазећи од ове дефиниције, лакше разумемо зашто Андрија Качић није имао изграђену личну представу о значењу појма Романија и због чега је још мање могао да је пружи својим читаоцима.

Из Качићевих певања и објашњења да се закључити да је Романија област преко које Турци нападају Угарску³³ или Србију.³⁴ Бољем вредновању ових навода помажу стихови у којима се Романија наводи као предео близак Бугарској.³⁵ Долазимо до закључка да у великом броју случајева за њега Романија подразумева географски непрецизно одређену област на југоистоку Балканског полуострва. Одређена места као да додатно иду у прилог овом схватању, али због неодређености њиховог садржаја не можемо у потпуности да се ослонимо на њихов исказ.³⁶ Међутим, горе наведена места у заједници са једним стихом упућују да је и Качић, као понекад и Дубровчани у XV в., под Романијом подразумевао европске делове турске царевине.³⁷ Опшепознато је да су Османлије 1362. г., или нешто касније, од европских делова државе основали беглербеглук (ејалет) Румелију и тако допринели да се донекле измењен вековима након пропасти Византије очува један назив те државе.³⁸

³² Љ. Максимовић, *Грци и Романија у српској владарској титули*, ЗРВИ 12 (1970), 66-72. Цитат са стр. 71. уп. R. L. Wolff, *Romania: The Latin Empire of Constantinople*, Speculum XXIII, no. 1 (1948), 1-34; *Romania*, The Oxford Dictionary of Byzantium, vol. 3, New York – Oxford 1991, p. 1805 (A. K.).

³³ „[...] ode s vojskom k ravnoj Ungariji / priko ravne zemlje Romanije” в. RU I, 8. „Diže vojsku priko Romanije, / brzo paša do Erdeļa dođe [...]” и даље в. RU II, 318. „To govori, na noge se skače, / pak podiže silnu vojsku svoju / ter otide priko Romanije / do lijepe zemlje Ingarije.” в. *Isto*, 455.

³⁴ „Digoše se svioni barjaci, / udariše careve borije, / otidoše priko Romanije, / ulizoše u Serviju ravnu.” в. *Isto*, 203. „Kad je Juko nega razumio / pokloni se do zemljice crne / i podiže Turke vitezove / priko ravne zemlje Romanije / brzo Jure srbskoj zemlji dođe, [...]” в. *Isto*, 240.

³⁵ „[...] sve do ravne zemlje Bulgarije, / Bulgarije i do Romanije.” в. *Isto*, 149. „Najposli pomiri se s cesarom, ma sa ovim ugovorom: da Bulgari ne imadu unapridak robiti Romanije ni Grci zemlju bugarsku” в. *Isto*, 218. „Kraļ ungarski začudi se jako, / što učini vojevoda Janko: / diže vojsku, ode na Bugare / ter osvoji zemlju Bulgariju. // Idě s vojskom malo ponaprida / i porobi ravnu Romaniju, / Romaniju i Macedoniju / do Jedrene, grada bijeloga.” в. *Isto*, 321.

³⁶ Летописна белешка: „Na 1340. Stipan Nemanić osvoji svu Macedoniju, Bulgariju, Romaniju i mnoge druge države ter se počē cesar zvati.” в. *Isto*, 116. „Palestinu i Ažiju ravnu, / Romaniju i svu Bulgariju, / Arbaniju i Macedoniju, slavnu Bosnu i Ercegovinu.” в. *Isto*, 447.

³⁷ „[...] za pašu ću nega učiniti / od sve moje zemlje Romanije.” в. *Isto*, 352. уп. Љ. Максимовић, *Грци и Романија*, 70.

³⁸ X. Шабановић, *Управна подјела југословенских земаља под турском владавином до Карловачкога мира 1699 год.* Годишњак Историјског друштва Босне и Херцеговине 4 (1952), 171-191. У дипломатском извештају из 1574 г. упућеном папи Гргуру XII даје се објашњење [...] et li duoi beghlerbei sono quello dell'Asia et quello della Grecia, altrimenti chiamato de Romania [...] в. Ј. Радонић, *Дубровачка акта и повеље*, књига II свеска 2, Београд 1938, 345. Сведочанство да је ближе времену Качићевог стварања опстао исти појам налазимо у млетачком називу града Napoli di Romania (данас Nafplion) на Пелопонезу, који је за Венецију био коначно изгубљен 1715. г. в. Исти,

Осим тога, далматински фратар се поводи за оригиналним текстом Мавра Орбина, или неком његовом обрадом, и Романијом сматра и простране области у данашњој северној и средњој Грчкој које је освојио Стефан Душан.³⁹ Истоветним путем дошао је до податка да је то име имала и област којом је извесно време управљао деспот Угљеша, а за коју је у савременој домаћој научној литератури одомаћен назив Серска област.⁴⁰ Може се издвојити још један географски простор који он сматра Романијом. Реч је о географски прилично неодређеним територијама на промењивим границама српских држава у Дукљи и Зети према Византији.⁴¹

Овај назив за државу Ромеја толико се одомаћио у Качићевом говору, да он напушта изворима постављене оквире и у духу народног песништва прави поетски упечатљиве слике користећи овај појам у комбинацији са другим земљама и областима, од којих неке имају устаљене епитете.⁴²

Обзиром на претежну распростањеност овог назива у земљама и областима западноевропског културног круга готово је извесно да га је Качић преузео из једног или више литерарних састава насталих на тим просторима. То је барем лако потврдити у случајевима када сам Качић наводи своје изворе.⁴³ Међутим, не треба заборавити да је, мада у поређењу *Дубровачка акта и повеље*, књига III свеска 2, Београд 1939, 708; <http://www.romeartlover.tripod.com\Nauplia.html> \8 \22\2006.

³⁹ „[...] zašto mu kràl Stipàn osvoji svu koliku Romaniju i sva grčka mista do Negroponta. Po isti način osvojivši svu koliku Albaniju, koju biše cesar podložio, učini se gospodar od svi mistà od Epira.” в. RU II, 179. уп. *Краљевство Словена*, 35.

⁴⁰ „Uroš [...] učinivši Vukašina banom od Prištine, a Uglešu od sve Romanije, [...] Vukašin imade Prištinu i svu državu od Prištine; Ugleša, brat njegov, svu Romaniju do Salonika. [...] Vukašinu pò Servije ravne, / a Ugleši lipu Romaniju.” в. RU II, 182-183. уп. *Краљевство Словена*, 35; Г. Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965, 20-41 као и нап. 44 овог рада.

⁴¹ О Бодину пева: „[...] darova mu dva grada bijela / blizu ravne zemlje Romanije.” в. RU II, 165. У примарном извору наводе се само Gripoli et Buduam. в. *Летопис попа Дукљанина*, 359 (Ф. Шишић). И код Орбина Качић је могао да прочита о само та два града. в. *Kraljevstvo Slavena*, Zagreb 1999, 297 (priređio F. Šanjek). Остаје отворена могућност да је овај део контаминиран и пре него што је дошао до Качића. За Балшиће у наставку текста каже: „Po isti način u Romaniji osvojiše mnoge gradove i mista”. в. RU II, 195. уп. *Краљевство Словена*, 66.

⁴² „Lipa ti je gora Romanija, / još je lipši Cipar nasrid mora: / u ním raste bilica pšenica, / rujno vino kano malvasija.” в. RU I, 14; RU II, 374. „Vijeće na te Lijeka i Krbava, / Slavonija, vjetežka država, / slavna Bosna i sva Dalmacija, / Romanija i sva Bulgarija, [...]” в. *Isto*, 104. „Od Stambola, grada bijeloga, / Romanije i od Bulgarije, od Mostara i ravna Kotara, / Slavonije i od Ungarije, [...]” в. *Isto*, 354. „Daću tebi blago nebrojeno / i još k tomu alem – kamen dragi, / koji vađa grada Carigrada / i pò ravne zemlje Romanije.” в. *Isto*, 164. О начину како је Качић формирао епитете географских појмова в. Stj. Banović, *Dvije bilješke iz naših narodnih pjesama: 2. Stalni epitet rijeke Neretve* (Rad 222, Zagreb 1920), 284.

⁴³ „Pesma o zauzeću Carigrada prepevana po Florijanu Kampiju [...]” садржи стихове: „ U nѐga je vojska sjelovita / od Ažije i od Tatarije, Bulgarije i od Romanije / i ostalih mjѐsta i kraljevà.” в. RU II, 348.

са другим називима за Византију далеко ређе, све до XVI в. овај термин био коришћен међу Србима.⁴⁴

Судећи по бројним местима недвосмислено је да је кованица „источне стране“ други појам који Качић употребљава да би описао државу која је у науци данас дефинисана термином Византија.⁴⁵ У „Pisma od Stipana Tomaševića [...]“ осећа се наговештај преношења овог двосложног епитета на коначне освајаче те државе: “[...] onò care osvoji Carigàd / i pogubi grčkoga cesara, / od istočni stràna gospodara“. Међутим мало пре тога, Мехмед Освајач је сликовито приказан речима: „Мића siva od sunca istoka, / ne da meni otvoriti oka, / leti zмаје od istočni stràna, [...]“.⁴⁶ Коначно у песми: „Slidi pisma druga od Carigrada“ овај процес је спроведен до краја.⁴⁷ Сличан поступак примењен је и у случајевима када том државом нису владали цареви грчке народности као што је то био западњак Балдуин,⁴⁸ па чак и у случају Бодина који је заправо био претендент на бугарску царску круну.⁴⁹ Качић је обликујући песму о Светом Сави његовог оца погрешно назвао Nemanić Stipan и титулисао као: „slovinskoga краља i cesara, od istočni stràna gospodara“.⁵⁰ Паралелу са наведеним примерима, или барем прва два, налазимо и код Стефана Првовенчаног. У *Житију св. Симеона Јерис Филандар*, односно Хенрих I Фландријски (1206-1216) означен је као „грчки цар“. То показује да је код обојице постојало уверење да господари Цариграда, без обзира на њихово етничко порекло, имају право да се сматрају легитимним владарем царства на истоку.⁵¹ Парадоксално, код старијег писца са већом сигурношћу можемо да утврдимо порекло изнетог становишта. Очигледно је то био део тадашње владарске идеологије, док би код познијег пре било речи о преношењу садржаја других аутора него о постојећем погледу на прошлост Византије. Приметне су и песнички успешне варијације изведене од разматране сложенице које се користе за

⁴⁴ Љ. Максимовић, *Грци и Романија*, 71; Исти, *Значење речи Грк и Јелин*, 222. Овде наведеним примерима додајемо да је по Пејатовићевом родослову краљ Вукашин владао: „[...] РОМАНІЮ Н ЗѢТОМЪ ПОВЕРЪДАНІЕМЪ [...]“ в. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Сремски Карловци 1927, 50.

⁴⁵ “Dobio sam grčkoga cesara, / od istočni strana gospodàra, / i osvoji gradove ñegove / do bijeloga grada Carigrada.” в. RU I, 20. И у прози: „U isto vreme, u koje svètom crkvom vladaše papa Gelasio a iztočnim stranam cesar Anastasio, [...]” в. RU II, 132. Освајања Стефана Душана антиципирана су речима: „[...] pridobiću silnoga cesara, / od istočni stràna gospodara.” в. *Isto*, 181. Противници уније наводно у помоћ зову херетика „[...] da se dignu protiva cesaru, od istočnih strana gospodaru [...]” в. *Isto*, 347.

⁴⁶ уп. нап. 16.

⁴⁷ „Cvilila je grčka cesarica, / Konstantina краља zaručnica / ù sužànstvu Otmanović cara, / od istočni stràna gospodara.” в. RU II, 354.

⁴⁸ У „Ivan, краљ bulgarski XXI” стоји: „Ali do malo vrimena udariše Latini na Carigrad i uzeše ga silom, učinivši za cesara od istočni strana Baldovina”. в. RU II, 227.

⁴⁹ „Ma Bodin, videći se gospodarom od jednoga краљества, metnu se ù veliku oholost, i ne bi mu zadosta краљем zvati se, nego li se oslobodi cesarom od istočni strana imenovati, [...]” в. *Isto*, 162.

⁵⁰ *Isto*, 130. уп. Љ. Максимовић, *Српска царска титула*, Глас САНУ СС-CLXXXIV књ. 10, Београд 1998, 173-189.

⁵¹ Љ. Максимовић, *Значење речи Грк и Јелин*, 219, 221. уп. нап. 81 овог рада.

одређивање не толико политичког, колико географског простора излагане радње.⁵²

Поставља се питање порекла овог прилично специфичног термина. У српској средњовековној језичкој грађи појам „стране“ у значењу пространије географске области уз додаток различитих одредница јавља се релативно често и са изнијансираним смислом.⁵³ Примену је нашао и у интитулацији већ прве генерације Немањића, као што то илуструје титула великог жупана Вукана Немањића у једном запису из 1202. г.⁵⁴ Након великих промена које је у систем идеолошких вредности државе Немањића увео први припадник ове породице са царском титулом велики значај добија облик „западне стране“ са значењем европских делова византијске државе.⁵⁵ Срећемо га и у једној повељи краља Вукашина.⁵⁶ Овај део српске владарске титуле је приликом систематичних напора Твртка I да у

⁵² „Za tu svrhu idè ona / ù istočne strane gori” в. RU II, 127. „[...] pridade ù ruke sina svoga Svevlada, da š òme otide u iztočne strane i pod ñegovu oblast podloži okolo stojeće države” в. *Isto*, 133. „[...] jer se beše rasrdio Bože / na nesrično od istoka carstvo:“ в. *Isto*, 348. „Isti Abari Slovinci vele zla učiniše ù istočnim stranam.” в. *Isto*, 592.

⁵³ Преведен је латинским термином regio. в. Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских, дио трећи*, Београд 1975³, 181-182. Међу 11 наведених примера за нас је најзанимљивији први: ЦАРСТВОУЮЩОУ КЕМОУ ВЪСТОЧНАМН СТРАНАМН узет из Fr. Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Vindebone* 1858, 48. Подсећамо на давно утврђену чињеницу да су Словени по угледу на источне народе, Турке и Монголе, означавали страна света бојама. в. Н. Банашевић, *Летопис попа Дукљанина и народна предања*, Београд 1971, 64-68. Било је, изгледа, заступљено и веровање о три царства као и изједначавање појединих народа са животињама. в. Ђ. Сп. Радојичић, *Јужнословенски стари текст о три царства на свету у*: Књижевна збивања и стварања код Срба у средњем веку и у турско доба, Нови Сад 1967, 33-36.

⁵⁴ [...] ВЛАДЫЧЕСТВУЮЩОУ КЕМОУ СРБЬСКОУВЪ ЗЕМЛЕЮ Н ЗЕТЬСКОУВЪ СТРАНОУВЪ Н ПОМОРЬСКИМН ГРАДЬ ... Н ВЫШЕВЬСКИМН ПРЪД(С)МЫ [...]. в. Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књига прва, Београд 1902, 5.

⁵⁵ Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, II Интитулација, Глас СКА ХСII, други разред 54, Београд 1913, 151-153. У повељи цара Уроша из 1357. г. интитулација није до краја изведена: МНЪ СТЕФАНУ УРОШУ, ЦАРУ СРБЛАЕМЪ Н ГРЬКОМЪ, ПОМОРНЮ Н ЗЯПЯДННМЪ. в. *Isto*, 52; Исти, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА CVI, други разред 54, Сремски Карловци 1923, 41-42. Порекло и значење објашњено у: М. Динић, *Српска владарска титула у време царства*, Из српске историје средњег века, Београд 2003, 176-181. уп. *Византијски извори за историју народа Југославије*, том VI, Београд 1986, 93, 96 нап. 37, 104-105, 130 (И. Ђурић) и 341 нап. 142, 343 (Б. Ферјанчић) и 593 (Н. Радошевић); С. Ћирковић, *Србија уочи царства*, Дечани и византијска уметност средином XIV века, Београд 1989, 11; Љ. Максимовић, *Српска царска титула*, 173-189.

⁵⁶ Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, II Интитулација, 153. Сличне представе имали су и савременици Мрњавчевића. У драматичном опису стања након Маричке битке читамо: „[...] ВГДЯ ѿГНѢВН БОГ / ХРНСТІАНЕ ЗАПЯДНЫХЪ СТРАН / [...] Н ТОЛНКА НУЖДА Н ЗЛО ЛЮТЫА ѿБЛЫЧ БСА ГРАДЫ Н СТРАНЫ ЗАПЯДНЫА [...]. в. Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. 3, 1984², 35. Међутим, у летописној белешци насталој вероватно средином XIV в. тежиште је на етничкој особини Угљешине области, јер се у њој наводи како је краљ Вукашин свом брату “ [...] В/РЪЧАЕТЪ СТРАНЫ ЗЕМЛІЕ ГРЬЧЬСКЫЕ [...]“ Цитирано по копоринском рукопису. в. Исти, *Стари српски родослови и летописи*, 84-85.

Босни забаштини идеју државности немањићке Србије пренет у ту земљу. По неким ранијим тумачењима у новој средини почео је да означава конкретну област, односно Завршје,⁵⁷ али то више није тако извесно.⁵⁸ Такође, примећено је да се и у титулама кнеза Лазара и потоњих деспота и даље јако осећа утицај тог дела српске царске титуле. Међутим, у складу са променама у карактеру српске државности тог раздобља мењају га варијанте новоуведеног облика СТРАНАМЪ ПОДЪНАВЪСКНИМЪ.⁵⁹

И у не тако бројним наративним текстовима термини истока, запада и „страна“ имају релативно честу, али и разноврсну примену. Налазимо их као самосталне термине, међусобно упарене, али такође и у споју са другим додацима. У тексту *Житија св. Симеона* од св. Саве израз „стране“ се јавља само једном.⁶⁰ Са друге стране, геополитички подаци уметнути у житије посвећено истој личности из пера његовог средњег сина су одавно цењени због прецизности. Не изненађује да у трезвеном излагању Стефана Првовенчаног више пута користи исти термин са намером да се читаоцима пружи јасна представа о току приповеданих догађаја.⁶¹ Међутим, уочава се и случај када се запад и исток наводе упоредо ради постизања упечатљиве везе између Србије и Свете земље.⁶² Подсећамо на

⁵⁷ М. Динић, *Српска владарска титула*, 180. уп. С. Ћирковић, *Сугуби венац. Прилог историји краљевства у Босни*, Работници, војници, духовници, Београд 1997, 288-289. Из неког разлога овај елемент је био често заступљен у интитулацијама, док је међу потписима босанских владара забележен само један пример. в. Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА ХСЦ, 125-133; Исти, *Студије о српској дипломатици*, II Глас СКА CVI, 26-29.

⁵⁸ Завршје није обухватало простор жупа Ливно, Дувно и Гламоч како се то раније веровало, већ је то била пространија управна област у коју су улазиле жупе и области Треботић, Соли, Усора и Земуник. Споменута је само једном у повељи Стјепана II Котроманића из 1332. г. и није била трајна творевина пошто је прва у потпуности изгубила самобитност, а последње три набројане жупе прерасле у област Усора. в. М. Благојевић, *Босанско Завршје*, Зборник Филозофског факултета у Београду 14-1 (1979), 129-144.

⁵⁹ М. Благојевић, „Владаније“ кнеза Лазара у Приморју, Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност, Београд 2004, 315-333. Уочено је и више фалсификованих потписа из XIX в. који садрже те елементе. в. Исти, *Господари Срба и Подунавља*, на истом месту, 303-314. уп. Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књига прва, 67, 81, 90.

⁶⁰ “[...] И СЪТНДОХЪ В/ СТРАНОУ ТОУЖДЪ ДЯЛЧЕ. [...]” в. Свети Сава, *Сабрана дела*, Београд 1998, 168 (Т. Јовановић).

⁶¹ “[...] ипак сам слушао да је био велики метеж у овој страни српске земље, [...]” в. Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, Београд 1988, 64 (Љ. Јухас-Георгиевска и други). “[...] приближив се нишевској страни, [...]” в. *Исто*, 65. “[...]”, по имену Стрез, одвоји се на запад к држави мојој, [...]” в. *Исто*, 91. “[...]”, улучив време, када сам се био далеко удаљио од те стране [...]” в. *Исто*, 93. “[...] да убијем Михаила Грка, који је у драчкој страни [...]” в. *Исто*, 94. “Дигоше велике силе своје, овај од северних страна, а онај од истока идући [...]” в. *Исто*, 98.

⁶² “[...] наједном изађе као Сунце са истока, обасјавајући западне крајеве [...]” в. Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, 83 и коментар на стр. 174. Слично виђење је имао и састављач српског летописа: „[...] ДОСТЫЗАНЪТЪ ЖЕ И ВЪСТОЧНІЕ СТРАНЫ, ГЛАГОЛЮЖЕ ЮГОСЯННЪ И СННЮ И ЕГУПТЪСКЮ ЗЕМЛЮ [...]” в. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 74 (цитирано по копорињском рукопису). уп. С. Ћирковић, *Свети Сава између Истока и Запада*, Свети Сава у српској историји и традицији, Београд 1998, 29.

анализе *Житија св. Саве* од Доментијана које откривају да је овај учени хиландарски монах искористио кретање свог јунака на оси запад - исток да би створио сложену духовну паралелу са девет небеских сфера, односно са анђеоским зборовима.⁶³ Оно што нас више занима је чињеница да су у основном тексту *Житија св. Симеона* један владар Византије (Манојло II Комнин) одређен, између осталог, и помоћу придева источни.⁶⁴ Осим тога, посветни делови житија светих Саве⁶⁵ и Симеона⁶⁶ истог писца садрже, за нашу тему занимљиве, титуле Јована III Ватаца и Михаила VIII Палеолога. Судећи по чувеном запису у препису *Шестоднева Јована Егзарха* који је наручио Доментијан, а написао Теодор Граматик - Спан, био је то устаљен начин титулисања византијских владара и међу његовим блиским сарадницима.⁶⁷ Код Теодосија се исти појам експлицитно не спомиње, али и он као да има представу о источним областима као нечему супростављено западу, где се по њему налазила Србија.⁶⁸ Код његовог савременика, хиландарског јеромонаха Гервасија, налазимо доказ за тврдњу да није био усамљен у свом становишту.⁶⁹ Међутим, утврђено је да у средњем веку међу Србима подела на Исток и Запад није постојала у виду савремених идеолошких или верских схватања о њиховом међусобном поларитету, већ је то била последица одређивања положаја земље према духовним средиштима у Светој земљи и Јерусалиму.⁷⁰ Овај закључак, као и други примери, побијају недавно изнет супротан став по којем су писци владарских хагио-биографија гледали на положај Србије као на везу између два света зато што су били свесни чињенице да њихово отачаство политички, духовно и

⁶³ Р. Маринковић, *Доментијан у 100 најзнаменитијих Срба*, Београд – Нови Сад, 1993, 19-24. уп. Доментијан, *Житије Светог Саве*, Београд 2001, XVI (Ј. Јухас-Георгиевска).

⁶⁴ *Животи св. Саве и св. Симеона*, Београд 1938, 224 (Ј. Мирковић). уп. Ј. Максимовић, *Значење речи Грк и Јелин*, 221. Опширнији коментар истог места у С. Ђирковић, *Свети Сава између Истока и Запада*, 27-32.

⁶⁵ „[...] КНРЪ КЯЛОМЯНА ГРЪЧСКЯЯГО, ЦАРЪСТВОУЮЩЯЯГО ВЪСТОЧНЫМН ЗЕМЛЯМН Н ЗАПЪДЪНЫМН [...]“ в. Ј. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. 3, 35. уп. М. Динић, *Српска владарска титула*, 177-178. Ови елементи изостају у Петровградском рукопису. в. Ј. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. 3, 36; *Животи св. Саве и св. Симеона*, 216.

⁶⁶ „[...] Н ЦАРЪСТВОУЮЩОУ КЕМОУ ВЪСТОЧНЫМН ЗЕМЛЯМН Н ЗАПЪДЪНЫМН [...]“ в. Ј. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. 3, 37. уп. М. Динић, *Српска владарска титула*, 177-178; *Животи св. Саве и св. Симеона*, 317. Садржај ове и претходне напомене слажу се са закључком да је рукопис D (Даничићев, Аустријске народне библиотеке) најближи Доментијановом протографу Житија св. Саве. в. Ј. Јухас-Георгиевска, *Живот светог Саве од Доментијана. Историја текста*, Београд 2003, 118-122, 330-334.

⁶⁷ [...] КНР МНХАНА ПЯЕСЛОГА ЦАРЪСТВОУЮЩОУ КЕМОУ ВЪСТОЧ/МН ЗЕМЛЯМН Н ЗАПЪД/МН [...]. в. Ј. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књига прва, Београд 1902, 8. уп. *Житије Светог Саве*, Београд 2001, стр. X-XII (Ј. Јухас-Георгиевска).

⁶⁸ С. Ђирковић, *Свети Сава између Истока и Запада*, 27-31; Исти, *Средњовековна Србија између Истока и Запада*, Работници, војници, духовници, 380.

⁶⁹ Преписао је књигу (1312-1317 г.) за време „[...] НККОДННА, НГОУМЕНА СВЕТЫЕ БОГОРОДНИЕ ХЕЛАНДАРСКЫЕ, ОТЬ ОБЛАСТН ЗАПЪДНЫЕ СТРАНЫ, ЗЕМЛЕ ГЯШЬСКЫЕ, РЕКОМЫЕ СРЪБЬСКЫЕ [...]“ в. Ј. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књига прва, 21.

⁷⁰ С. Ђирковић, *Свети Сава између Истока и Запада*, 27-37.

културно истовремено припада и једном и другом.⁷¹ Међутим, срећемо и изузетке од општог става. Непознати прерађивач опште хронике, вероватно Србин, уметнуо је у основни текст након писања о Лаву Иконоборцу следећу допуну: „ПРН СЕМЬ РИМЛЯНЕ ѿСТОУПИШЕ ѿ ГРЬКЪ Н О СЕВЪ РИМЬ СЪ ПРОЧН(МН) ЗАПАДНЫМН СТРАНАМН ОУДРЪЖАШЕ.“⁷² У додатку Пећког летописа који је посвећен српским патријарсима читамо: „[...] ѿ ГРЕКОВ ѿ ВЪСЕЛЕНСКІЕ СВЕТЕІЕ В/СТОЧНІЕ ЦРКВЕ БЛАГАРН Н ПОТОМЪ СРЪБІН ПРНЕМШЕ СВЕТОЕ КРЪЩЕНІЕ [...]“⁷³ Судаћи по овим местима дуготрајна супростављеност православља католичанству имала је, барем у извесној мери, за последицу и стварање представа о томе да Србија припада источном свету.

Временом се употреба термина који нас занимају код српских писаца ипак није изгубила. Код Данила II налазимо јасне потврде о честој употреби речи „страна“ у свакодневном говору.⁷⁴ И овај писац, додуше у мањој мери у односу на Доментијана, користи појам исток. Како би својим читаоцима предочио да је краљ Драгутин због побожног живота остварио Божју благодат након смрти, наводи да је погребна поворка „од Сремске земље“ ишла ка истоку, мада је у стварности његово тело пренето са севера на југ, у унапред предвиђено гробно место у Ђурђевићевим ступовима.⁷⁵ Његов ученик користи израз „страна“ да означи део средњовековне бугарске

⁷¹ Б. Бојовић, *Краљевство и светлост. Политичка филозофија средњовековне Србије*, Београд 1999, 331-332. О сусретању Истока и Запада у политичкој, економској и духовној сфери на српском етничком простору и Балкану в. С. Ђирковић, *Сусрети великих цивилизација око 1300. Исток и Запад у југоисточној Европи*, Работници, војници, духовници, 369-376; Исти, *Средњовековна Србија између Истока и Запада*, 377-384.

⁷² (цитирано по студеничком летопису) в. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 147 и LXI-LXXIII нарочито стр. LXXVII и LXIX. Овај летопис настао је најраније у другој четвртини XV века. в. *Исто*, XXXVIII. Ово место пренешено и у позније рукописе. в. *Исто*, 157, 159, 163, 165. У наставку спомињу се и: „[...] В/СТОЧНАИХЪ АПОСТОЛСКИХЪ ПРЪСТОЛЬ [...]“ в. *Исто*, 148-149.

⁷³ *Исто*, 106-107 (цитирано по Драгосављевићевом рукопису). Верзија у Руварчевом тексту сажетија је и гласи: „[...] ѿ ГРЕКОВ ѿ ВЪСТОЧНІЕ СВЕТЕІЕ ЦРЪКВЕН ПРЪКЕ БЛАГАРН ПРНЕМШЕ СВЕТОЕ КРЪЩЕННЕ [...]“ в. *Исто*, 106-107. Издавач је Пећки летопис датирао у време након 1391. г. в. *Исто*, XXXVII.

⁷⁴ „[...] до унутрашњости грчке земље, до Свете Горе атонске, и завојевавши све такве стране тога царства, земљу Струмску и Серску. Крстополъ и друге околне стране тих земаља, [...]“ в. Данило Други, *Животи краљева и архиепископа српских. Службе*, Београд 1988, 116 (превод Ј. Мирковић и други). Затим: „[...] тако да се прочуло име његово (Стефана Уроша - п. а.) [...] у свима околним крајевима, источним и западним.“ в. *Исто*, 129. Судаћи по овом писцу, свети Сава се младом Арсенију на првом сусрету обратио речима: „Од које си стране?“ в. *Исто*, 156. У наставку наводи: „[...] дођоше нека два монаха од грчке стране [...]“ в. *Исто*, 176. Архиепископ Јоаникије I верно следи краља Стефана Уроша који након што је збачен са престола одлази у Хумску земљу: „[...] и тамо поживе у страни земље пилотске.“ Касније краљица Јелена: „[...] заповеди да се његове мошти пренесу из те далеке стране, [...]“ в. *Исто*, 191.

⁷⁵ Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, Београд 1935, 41 (Ј. Мирковић). Доментијан у најмање два случаја свесно нарушава стварни географски простор (Дубочицу позиционира на крајњи исток Византије, Антиохија се налази источно од Јерусалима) како би постигао исти ефекат. в. С. Ђирковић, *Свети Сава између Истока и Запада*, 30-31.

државе.⁷⁶ У времену непосредно након коначног распада српског царства, када је, како смо видели, појам „западне стране“ имао важно место и одређено значење у текстовима званичног карактера, настао је први српски родослов.⁷⁷ Делимично зависан од световних и црквених текстова са позноантичким коренима у њему је прихваћено другачије поимање истока и запада јер су се у овом случају ти појмови односили на делове пространог позног римског царства. Већ на почетку тог текста, у опису поделе царевине набројане су и неке српске средњовековне земље.⁷⁸

Григорије Цамблак у три дела настала на српском простору на више места и експлицитније користи поступак који је пре њега примењивао Доментијан.⁷⁹ У ствари, када су у питању текстови посвећени Стефану Дечанском, овај бугарски писац је имао претечу у најмање још једном српском писцу прве половине XIV в.⁸⁰ У *Житију деспота Стефана Лазаревића* Константин Филозоф на бројним местима вешто користи различите варијације географских појмова за стране света. Добијени подаци значајни су и због тога што је у целокупној нашој средњовековној књижевности овај аутор пружио најцеловитији географски приказ тада познатог света и положаја Србије у њему. Поново су догађаји приказани углавном на оси исток – запад, односно као да је за њега прва страна света синоним

⁷⁶ [...] и прободу Стрезу, кнеза бугарске стране, [...]” в. Данилови настављачи. Данилов ученик, други настављачи Даниловог зборника, Београд 1998 (превод Л. Мирковић), 42.

⁷⁷ Ђ. Сп. Радојичић, *Доба постанка и развој старих српских родослова*, Књижевна збивања и стварања код Срба, 157-178; *Српска књижевност после Косова*, Историја српског народа I, Београд 1994², 141-142 (Д. Богдановић).

⁷⁸ У времена: „[...] ЗЛОЧЪСТВЫННЪ ЦАРЕМЪ В/СТОКОМЪ Н ЗАПАДОМЪ, В/ ННХЖЕ ДІОКЛАНТИАНЪ, РОДОМЪ ѿ ЗЕТЕ, ВЛАДЪЩА В’ СЪ ЗАПАДЪ К/ РИМЪ Н ГЕР’ МЯНОМ Н ИСТРЪ Н СВРОПІЮ СКИТІЮ, ТРІВЪЛІЮ, ТРАВЪЛІЮ, ДЯЛМАТІЮ, - МЯЗІМІАНЪ ІЕРКОУЛІЮ В/СТОКЪ ВЪСЪ КЕЛЪДЪ К/ СОЛОВУНЪ Н ТРЪКІЮ Н ПОМОРІА [...]” в. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 2, 175. Појмови који нас занимају и у наставку текста. в. *Исто*, 2-4, 7-11, 14-15, 22, 26-27, 34-36, 38, 40, 42, 45-46, 52, 55, 57, 74-75, 84-85, 100, 104, 122, 148, 151, 156, 176, 179, 183, 188, 192, 194-195.

⁷⁹ У *Житију Стефана Дечанског* се на Малу Азију односе речи: „[...] са великом множином иђаху (Турци – п. а.) на источне, [...]” в. Григорије Цамблак, *Књижевни рад у Србији*, Београд 1989, 60 (превод: Л. Мирковић и други). Даље: „Као што је онај (Јов – п. а.) превазилазио источне цареve побожношћу и правдом, тако је и овај (Стефан Дечански – п. а.) западне милостињом и незлобивовшћу, [...]” в. *Исто*, 76. У *Служби Стефана Дечанског* читамо: „Од запада сунце засија / зраке благочашћа испуштајући / Стефан међу царевима мученик [...]” в. *Исто*, 86. Још експлицитније: „Западе сав радуј се, / и веселећи се заиграј, посред себе имаш / звезду незлазну и многосветлу, [...]” в. *Исто*, 91-92. И поново поређење са библијским ликом: „Јов на истоку давно, [...] но и Стефан је на западу [...]” в. *Исто*, 94-95. Уп. *Исто*, 99. Дело *Слово о преносу моштију свете Петке из Трнова у Видин* завршава речима: „И Бог је ово учинио с промислом да се Западна њеним доласком освети и на боље утврди” в. *Исто*, 122.

⁸⁰ Бивши игуман Студенице, монах Никола 1329 г. хвали Стефана Дечанског речима: „[...] ѿ ЧЪСВОУ СН ИКО СВЪТЛОУЮ ЗВЪЗДОУ ДОБРЪ СНИЧОУЮ, ВЪСХОДЕЩОУЮ ѿ ВЪСТОКА, Н ГРЪДОУЩОУЮ КЪ ЗАПАДОУ, ПРОСВЪТНЪ ОУКРЪПН [...]” в. Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књига прва, 25.

за азијске, а друга за европске просторе.⁸¹ Због тога је и положај државе српских деспота код овог писца одређен на западу,⁸² мада је примећено да је његова друга отаџбина понекад представљена и као размеђе између та два света.⁸³ Поред тога, и он често користи појам „стране“ у комбинацији са географским или етничким одредницама.⁸⁴ Насупрот раду образованог Бугарина стоји нешто позније дело Константина Михаиловића. Богатији животним, готово трагичним, искуством него ли књишким знањем и код овог писца налазимо потврду да су његови савременици, а при томе се мисли пре свега на грчко становништво, имали представе о простирању тада већ ишчезлог византијског царства у правцу исток – запад.⁸⁵

Примеђујемо да се облик који нас највише занима, тј. „источна страна“ јавља и у законском споменику који је настао у време Стефана Лазаревића⁸⁶ Овај пример, као и још неколико других за које смо сигурни да су из XV в., потврђују да је термин „стране“ био део говорног језика и у последњим деценијама српске средњовековне државности и да није коришћен само за обликовање титула и потписа у дипломатичком

⁸¹ К. Филозоф, *Повест о словима – Житије деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1989, 75-76, 78, 83, 85-86, 89, 91-96, 104, 106-107, 112-113, 118-121, 123, 127, 129 (превод Л. Мирковић). Недоследно, за њега су и византијски и турски владари источни цареви. в. *Исто*, 88, 112, 114, 116. Последње титулише на следећи начин: „[...] постаде источни (Мухамед) господин и самодржац источних и западних земаља [...]“ в. *Исто*, 117 и „[...] постаде цар Амурат-хан (цар) источних и западних (земаља).“ в. *Исто*, 121. уп. С. Ћирковић, *Средњовековна Србија између Истока и Запада*, 379. Овај поступак није усамљен. Пећки летопис Мурата титулише као: „[...] БЪСЕГО БЪСТОКЯ ЦЯРЪ [...]“; док студенички и цетињски користе облике „источне стране“. в. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 90-91.

⁸² „И султан Мухамед подиже се са истока, а деспот Стефан са запада са својом војском, [...]“ в. К. Филозоф, *н. д.*, 116.

⁸³ С. Ћирковић, *Свети Сава између Истока и Запада*, 31.

⁸⁴ „А тада се царствујући град простирао до Визе и даље по Црном мору до сивријске стране, и остало, а још и по ахајитским странама са солунским странама и по Светој гори атонској.“ в. К. Филозоф, *н. д.*, 97. „[...] није се могла вратити из исмаиљанских страна.“ в. *Исто*, 99. „[...] склони се ка северним странама [...]“ в. *Исто*, 110. „[...] и дође у стране пиротске и оплени неки део земље његове.“ в. *Исто*, 111. „[...] јер хоћаше серским странама ићи [...]“ в. *Исто*, 114. „[...] дођоше прокажени од поморских страна и бугарских [...]“ в. *Исто*, 117. „Беше дошао неко од стране мизијске [...]“ в. *Исто*, 128.

⁸⁵ „Римски цареви су од давнине владали читавим светом од исхода до запада сунца, [...]“ в. *Јаничарева успомене или турска хроника*, Београд 1959, 21 (Ђ. Живановић). На истој страни видимо да је такво гледиште применио и на Тамерланову државу. уп. С. Ћирковић, *Идеја светског царства код Константина из Островице*, ЗРВИ 7 (1961), 141-144.

⁸⁶ “[...] ПОНДОХ НА БЪСТОЧНОУЮ СТРАНУ В/ ВЪЛНКОУЮ СЕВЯСТІЮ КЪ ВЪЛНКОМУ АМІРЪ ПАЦЗНТОУ СЪБЛЮЩОМУ В/СТОЧНОУ СТРАНОУ И ЗЪПАДНІЮ [...]” в. Н. Радојчић, *Закон о рудницима Деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1962, 37. Иако је реч о препису из друге половине XVI в. вероватно је цитирани део претрпео незнатне измене у односу на оригинал. в. *Исто*, 20-21. Изнета је прилично уверљива претпоставка да је увод могао да настане непосредно после 1389. г. в. *Новобрдски законик деспота Стефана Лазаревића из 1412 године*, Ново Брдо 2004, 170-172 (С. Ћирковић).

материјалу.⁸⁷ Његову виталност најбоље показује то што се у сличном значењу одржао и у савременом српском језику.⁸⁸

У светлу ових чињеница можемо претпоставити да је овај карактеристичан језички облик до Качића вероватно дошао као део српског средњовековног писаног културног наслеђа. И поред тога што не можемо да са сигурношћу утврдимо непосредан извор, остају отворене могућности да је то било или путем неког ћириличног наративног текста, па чак и преко неког оригиналног или фалсификованог дипломатичког материјала.⁸⁹ Било је довољно да му једном уђе у уво и да постане део његовог речника. Када се томе дода да су Качићеве песме у извесној мери шематизоване, како је то приметило више познавалаца његовог опуса, постају јасни разлози честе употребе кованице „источне стране“. О јачим утицајима са те стране као да говори и честа употреба облика „српска земља“ и „српска држава“, за које је добро познато да су у домаћим изворима, сем ретких изузетака, коришћени да означе Србију.⁹⁰

Како смо у уводу указали, текст *Razgovora ugodnih* имао је знатан утицај на обликовање представа о Византији код јужних Словена. На основу тога можемо са великом сигурношћу да претпоставимо да је овај занимљив и успешан историографски рад омогућио преношење два средњовековна гео-политичка и књижевна појма (Романија, „источне стране“) на просторе где они никада нису били у употреби или су временом заборављени.

Последњу, уједно и најшареноликију групу, чине називи који су вероватно последица потребе песничког обликовања стиха. Тако среће-

⁸⁷ Такође: „[...] СЛАВНЫМ ГРАДОМЪ ЮННОЮ Н ОКРЪСТНЫМЪ СТРАНАМЪ ЮННСКИМЪ Н ГРАДОБОМЪ [...]“ в. Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књига прва, 68. У тексту који садржи живописан опис стања у Србији стоји: „[...] ВЪ ОНИ ДЪНН БЫШОУ ВЪ СТРАНАХЪ СВЕТЫЕ ГОРЫ АДОНА [...] Н ВЪЗЫСКАЮ ВЪ ЖЕ ПРІНТН НАМЪ ВЪ СТРАНЫ СІЕ [...]“ в. Исто, 79. У наставку писац пружа сведочанство да су „стране“ могле да се разликују и по језичким приликама: „ВЪ СТРАНЫ ЖЕ НАШЕ ЈЕЩЕ ЈЕЗЫЧНИКОМЪ [...] ПРНШЪДШІМЪ ЖЕ Н ВЪ СТРАНЫ НАШЕ ЈЕЗЫЧНИКОМЪ [...]“ в. Исто, 82. уп. М. Спремић, *Деспот Бураж Бранковић и његово доба*, Београд – Бања Лука 1999, 114. У опису турске војске у Косовском боју: „[...] Н ННЫЕ В/СТОЧНЫЕ СЪЛЫ [...]“ в. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 91 (цитирано по студеничком рукопису). Део описа битке на Косову из 1448. године гласи: „[...] [МНОЖЬ]СТВО ЈЕЗНЪ СЪПН СЕ ВЪСТОЧННХЪ Н ЗАПАДННХЪ СТРАН [...]“ в. Исто, *Стари српски записи и натписи*, књига прва, 91.

⁸⁸ *Речник српскохрватскога књижевнога језика, књига шеста, С-Ш*, Нови Сад 1976, 14.

⁸⁹ Од Ивана Томка Мрнавића је преузео податке о св. Сави у песми „Pisma od četiri sveta imeñaka“ в. RU II, 129-132. Међутим, утврђено је да Мрнавић није користио прворазредне изворе, односно неко од два житија првог српског архиепископа. в. Н. Радојчић, *О историчком раду Ивана Томка Мрнавића и његовој научној вредности*, Светосавски зборник I (1936), 319-382 пос. стр. 380.

⁹⁰ „Slavonije, Like i Krbave, / slavne Bosne, vjetežke države, / srbske zemlje i od Ungarije, / Dalmacije i od Bulgarije, [...]“ в. RU II, 458 као и нап. 14 и 34 овог текста. уп. М. Динић, *О називима српске средњовековне српске државе – Славонија, Србија, Рашка*, Из српске историје средњег века, 165. О осталим називима српских средњовековних земаља код Качића в. Р. Михалчић, *н. д.*, 266-267.

мо облике: цариградско „владање“,⁹¹ „царство“,⁹² али најзаступљенији је облик „цесарство“. ⁹³ Последњи је свакако настао по аналогији са Качићу савременим западним, односно немачким царством.⁹⁴ Када је у средишту пажње византијски владар, углавном користи облик „цесар“. ⁹⁵ Међутим, последњи назив углавном није без ближе одреднице чиме се посредно открива Качићево виђење карактера те државе, те су најчешће описани као „грчки“⁹⁶ или „цариградски“. ⁹⁷ Сходно томе, Византија је дефинисана као „грчка земља“. ⁹⁸ Исти израз је погодан и за прављење контраста са другим етно-географским целинама.⁹⁹ У најмање једном случају употребљен је деминутив „земљица грчка“¹⁰⁰ док су у односу на овај облик варијанте „држава грчка“¹⁰¹ и „грчко царство“¹⁰² далеко више заступљени. Из

⁹¹ „Na 827. Dalmatini Slovinci odbaciše rimsko i carigradsko vladanje.“ в. RU II, 114. Међутим: „Stupivši dakle Radomir na vladanje slovinsko [...]“ в. *Isto*, 135.

⁹² „[...] Miovio Paleolog ugrabi grčko carstvo [...]“ в. RU II, 228. в. нап. 52.

⁹³ „[...] i ovi razdiliše cesarstvo na troje [...]“ в. RU II, 118. Овде се Качић позива на дела Павла Витезовића, Томка, Баронија, Бедековића и друге. „[...] učinivši ga velikim mešтром od svoga cesarstva [...]“ в. *Isto*, 223. „[...] cesar i bojeći se, da se ta krupa na његово cesarstvo ne prospе [...]“ в. *Isto*, 229. „[...] voleći izgubiti себе, grad, cesara i cesarstvo, nego da se dvi crkve, istočna i zapadna, sjedini [...]“ в. *Isto*, 339.

⁹⁴ Никола Зрински охрабрује саборце на борбу речима: „Ако l' se je približilo vreme, / da mi našu krvcu prolijemo / branec svetu viru Isusovu / i svijetlu krunu cesarovu, [...]“ в. *Isto*, 369.

⁹⁵ „[...] Tada cesar Vasilija [...] Budući cesar Basilio [...]“ в. *Isto*, 157. „Vojsku kupi cesar Basilio / po svoj zemlji grčkoj i latinskoj; [...]“ в. *Isto*, 224. Приликом састављања песама Качић је још слободнији па читамо: „[...] pak napisа listak кнџе bile / ter je šаје kruni cesarovoј: // «Eј cesare, svitla kruno moja, pošаји mi sinovca Bodina, [...]»“ в. *Isto*, 164.

⁹⁶ „[...] Na 604. Sloviñani, pobivši voјnike grčkoga cesara, svu Istriju opustili jesu.“ в. *Isto*, 112. „[...] koji imade rat s cesarom grčkim, [...]“ в. *Isto*, 217. Преузето из *Kronike Павла Ритера Витезовића*.? уп. нап 16 и 45.

⁹⁷ „Ovi se (аварски каган – п. а.) puno moguć učini, jer istoga cesara carigradskoga, osvoјivši државе, pod арач podloži, [...]“ в. *Isto*, 112. „[...] udri na његова oca Ostrolа voјска cesara carigradskoga [...]“ в. *Isto*, 133. „U vreme Leona, carigradskoga cesara [...]“ в. *Isto*, 216.

⁹⁸ „[...] i bivši se raztrkali po svoj zemlji do mejaša bulgarski robeći, paleći i smičući Grke [...]“ в. *Isto*, 215. „Na grčku je zemlju udario, / gradove je mnoge osvoјio [...]“ в. *Isto*, 220. Самуило: „[...] porobi grčka zemlju i osvoји mnoga mistа i gradove [...]“ в. *Isto*, 223. уп. нап. 95.

⁹⁹ „Viče zemlja grčka i latinska / na Bodina, sinovca tvoјega, jer ne osta sela ni varoša, / koga nije Bodin porobio.“ в. *Isto*, 164. „Pobigoše goricom zelenom / priko zemlje grčke i slovinske [...], в. *Isto*, 165. „[...] kojoj ne bi slike ni prilike / u svoj zemlji grčkoj ni slovinskoј“ в. *Isto*, 252. Уп. нап. 95.

¹⁰⁰ Уп. нап. 16.

¹⁰¹ Бугарски владар одлази у Јерменију: „[...] gđи našavši arapsku voјска udari na њu, koju razbi i isiče takò, da se više ne smidoše kušати Arapi cesarove државе robitи [...]“ в. *Isto*, 216. Шимун Лабаш: „[...] udari na Traciju, државу grčku, [...]“ в. *Isto*, 221. „[...] jer Ungarci ostavivši Bulgariju udariše na државе cesarove robeći, paleći i svako зло čineći [...]“ в. *Isto*, 222. Долијан: „[...] Posli toga udari s voјском na grčku zemlju, uzè grad Napoli i svu државу његову.“ в. *Isto*, 226.

¹⁰² Уп. нап. 92.

коришћења свих ових облика као да произлази да Качић и на овај начин негира идеју светског царства на истоку.

Закључак

Изворна грађа и већи број историјских радова који обрађују тему сличну овом раду наговештавају да је у средњовековној Србији преовладало поимање васељене као географског простора који се пружао на доминантној оси исток – запад. Овакво схватање је, пре свега, била последица великог значаја хришћанских светиња на истоку на то религиозно друштво, из чега је извучен закључак да је положај Србије на западу. Међутим, исти материјал јасно сведочи да је овакво виђење света делимично и резултат утицаја административне поделе већ знатно умањене Византије. Последњих деценија постојања српских средњовековних држава у обликовању географских погледа врши утицај млада турска царевина. Део оваквих схватања је неутврђеним путем доспео до Андрије Качића Миошића (1704 – 1760. г.) и нашао примену у два издања дела *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* које је већим делом срочено у маниру народних песама. Иначе, овај рад је навестио велике промене у културној оријентацији Јужних Словена која ће се десити у току наредног века, што је имало за последицу да на таласу његове брзо стечене велике популарности разноврсни подаци о прошлости Византије били су успешно пренети међу припаднике јужнословенских народа. У зависности од степена њиховог образовања или политичких, верских и националних опредељења били су прилагођени њиховим потребама.

Vladimir Aleksić

BYZANTIUM - THE PEOPLE AND THE STATE IN PLEASANT DISCOURSE OF SLAVIC PEOPLE BY ANDRIJA KAČIĆ MIOŠIĆ

The above mentioned work of the Franciscan Andrija Kačić Miošić (1707-1760), born in Zaostrog near Makarska, ran through two editions in his lifetime (1756 and 1759). The book was designed as a „populist“ history, written in the vernacular and, what is even more interesting, mostly in verse imitating successfully the idioms of folk songs. Therefore, it comes as no surprise that this text went into numerous reissues, revised editions and translations, while some of its parts entered the living national language in a wide geographic area. Another reason of its popularity certainly lies in the fact that Kačić was inspired by „Slavism“, that the histories of all the South Slavic nations were equally close and dear to him, regardless of his strictly Catholic orientation.

Having had the intention to present the past of all the South Slavic nations in a long span of time, the author of „Pleasant Discourse“ wrote in many places of this voluminous work about the past of Byzantium. His interest in this topic exceeds in fact the framework of incidental writing on long-lasting, numerous and profound relationships between particular Slavic nations and states and that Empire. Extensive digressions are dedicated to certain major events from the past of Byzantium and human civilization, like the activities of Constantine

the Great and his mother Helen, the fall of Constantinople... This paper is centered round the intention to discover in which context the erudite Franciscan had in the mid XVIII century perceived and presented the past of Byzantium. Having in mind that his work had been imposing great influence on different layers of society up to the appearance of histories written in a critical spirit, this task gains in significance. Great attention has been paid in particular to Kačić's comprehension of the ethnical character and territorial expanse of Byzantium.

Дани Св. цара Константина и царице Јелене
НИШ И ВИЗАНТИЈА
ЗБОРНИК РАДОВА V

Уредник
МИША РАКОЦИЈА

Прво издање 2007. године

Издавач
ГРАД НИШ
НИШКИ КУЛТУРНИ ЦЕНТАР

За издаваче
СМИЉКО КОСТИЋ, градоначелник
ВЕСНА БРАТИЋ, в.д. директора

Превод са енглеског
ЗЛАТАНА ПАВЛОВИЋ

Превод са италијанског
БРАНКА ЦУЦА

Лектор
ВЕРИЦА НОВАКОВ

Технички уредник
ГОРАН ЂОРЂЕВИЋ

Ликовно решење корица
МИША РАКОЦИЈА

Ликовна обрада
др ФРАНЦ ЦУРК

Штампа: ШТАМПАРИЈА КРУГ
Тираж 600 примерака
ISBN 978-86-83505-61-6